

LLENGUA, NORMATIVA I IDENTITAT

Lleida, 15 de novembre de 2013

Josep M.Nadal

Universitat de Girona, Institut d'Estudis Catalans, ODELLEUM

1. Deixeu-me començar amb la constatació d'una paradoxa. D'una banda, tots estem ben convençuts, tant si és veritat com si no ho és, que allò que utilitzem quan parlem són les llengües i tots, a més, també estem convençuts que sabem què és una llengua. Però una anàlisi atenta d'allò que cadascú de nosaltres parla realment, de seguida fa trontollar aquestes conviccions perquè les variacions que hi ha en la comunicació oral són tantes i tan importants que difícilment justifiquen l'ús del concepte de LLENGUA ÚNICA COMPARTIDA.

2. Vista aquesta contradicció, ens hem de preguntar si la convicció que les llengües existeixen és la conseqüència d'una necessitat adaptativa dels sapiens moderns que els duu a organitzar el continuum lectal en unitats d'un nivell d'abstracció superior. Aquesta necessitat, sembla ser una característica específicament humana.¹ Però la projecció d'uns fets primaris pròpiament lingüístics en una representació en llengües, que són un objecte secundari, concebut com una cosa homogènia, origina moltes preguntes. En plantejaré només algunes. I fer-ho em durà a la llengua escrita i a les normes ortogràfiques, d'una banda, i a la identitat social, de l'altra

3. Iniciaré la meua reflexió amb una afirmació: **l'escriptura és un mecanisme en el qual la variació de l'oralitat queda relativament, però no pas innocentment, amagada.** La comunicació oral i la llengua escrita tenen, certament, alguna relació. En tot cas és el que creiem intuïtivament, i ara no és pas el moment de discutir-ho. Però que hi hagi relació no impedeix que també hi hagi moltes diferències: una de les més evidents, que és la que ara m'interessa més, és l'oposició entre provisionalitat i variació, d'una banda, i estabilitat i homogeneïtat, de l'altra. La major part de les diferències lectals de l'oralitat (històriques, geogràfiques o socials) i el fet que cada acte comunicatiu doti mots i frases d'un significat contextual únic, no es reflecteixen en l'escriptura. Podríem dir que *parlem com parlem* i que, en canvi, *escrivim com hem d'escriure*. Per això el corrent integracionista derivat del mestratge de Roy Harris² reclama que la lingüística només ha d'ocupar-se dels fets primaris, és a dir dels lectes i, encara, tenint en compte que cada enunciat de cada parlant defineix un lecte diferent. M'aniré referint indirectament a aquesta idea al llarg de tota la reflexió.

---

¹ Vegeu la nota 11 d'aquest treball.

² Roy Harris, *The Language Myth*, London, Duckworth, 1982. Harris considera que el concepte de llengua és un mite que es basa en la idea que una llengua és un codi fix que permet l'intercanvi de pensaments entre els humans i que, al mateix temps, és coneguda per tots els membres de la comunitat.

Com es produeix l'ocultació de la variació oral en l'escriptura? L'explicació la dona el fet que tots els sistemes d'escriptura són equívocs. Vull dir que, en condicions normals, diverses tires fòniques poden relacionar-se amb una única tira gràfica. És evident que el grau d'equivocitat que presenten els diferents sistemes d'escriptura no és el mateix. Només cal comparar un sistema logogràfic com el xinès amb un sistema alfabètic com el nostre per adonar-nos-en: aquell és molt més equívoc que no pas aquest. Per això l'escriptura xinesa pot amagar una realitat oral molt més variada que no pas la que poden amagar els nostres alfabetes. I encara seria més equívoc un sistema pictogràfic pur. Però a mi m'interessa subratllar que tots els sistemes d'escriptura són equívocs.

Tornem a la qüestió. El nostre sistema alfabètic també és equívoc. L'equivocitat de la relació entre lletres i sons és fonamental, encara que és allò que crea tants mals de cap als qui aprenen a escriure; tants, que, de vegades, acaben maleint l'ortografia i, de retruc, el pobre professor. En bona part del català oriental només pronunciem /b/ i en canvi escrivim b o y segons els casos (haver o hàbit); escrivim lletres (com h, r o p) que de vegades alguns parlants no pronuncien i, en canvi, d'altres sí que ho fan; en alguns casos una lletra pot projectar-se en més d'un so (c, per exemple, és /k/ a camp i /s/ a centre); etc. Només si dominem les convencions a través de les quals es regula aquesta relació –és a dir si hem *après de lletra*, que és com ens referíem a aprendre a llegir i a escriure quan jo era petit- podem dir que sabem escriure. Ja es veu que l'equivocitat de l'escriptura és allò que permet de relacionar una oralitat heterogènia amb una pràctica escrita homogènia. Escriure de la mateixa manera, encara que parlem diferent, és allò que ens duu a creure que “tenim la mateixa llengua”.³ És com si, fessim un mapa lingüístic d'una escala gràfica superior. Dit metafòricament: en l'oralitat el conjunt de lectes fan l'efecte de ser els *granets de sorra*, que, com a conjunt, ni són comptables ni, doncs, tampoc no poden tenir un nom; però, en canvi, en l'escriptura els granets de sorra formen un *piló*, que és el que epercebem com a llengües, que són una mena d'objectes més “consistents”, que podem comptar i anomenar. En resum: els lectes són objectes d'un ordre diferent que les llengües; aquells són no comptables i innominables, com els grans de sorra del piló, i aquestes, en canvi, són com les pedres del piló i, per tant, es podem comptar i rebre un nom.

4.- Com ja he dit abans, ***aprendre de lletra, és complicat***. Amb la pretensió inútil de fer-ho més fàcil, **el pensament occidental sempre ha enyorat un lligam més estret entre oralitat i escriptura**. És una enyorança que es fonamenta en la idea que l'escriptura no és res més que una transliteració de l'oralitat i que, consegüentment, com més se li assembla, més fàcil serà aprendre a escriure. És per això que tanta gent reclama que s'escrigui com es parla. I també és per això que quan des d'Occident fem la història dels diferents sistemes d'escriptura,

---

³ "Parlar la mateixa llengua" no equival a "tenir la mateixa llengua". Llengua es refereix a coses d'un ordre diferent en cada cas. Vegeu Roy Harris, *The Language Myth*, London, Duckworth, 1981.

tendim erròniament a considerar que el progrés és un camí que duu inexorablement i feliçment cap a l'alfabet, és a dir, cap al sistema d'escriptura que presenta la relació més estreta, però no absoluta, entre oralitat i escriptura.

Deixeu-me fer una observació sobre aquesta mania occidental de voler acostar al màxim escriptura i oralitat. Aprendre ortografia és difícil, certament. Però la convicció que el domini de les normes és accessible a tothom a través de l'estudi i de l'esforç, molt clara des de finals del Renaixement, ha jugat un paper fonamental en la construcció del grup. La llengua ha pogut ser percebuda com una cosa teòricament socialitzable i el domini de les normes, per tant, ha esdevingut una condició fonamental per a la democratització de la vida social i, en conseqüència, les normes són un bé preuat per a qui ha aconseguit aprendre-les. De fet, un text escrit és una carta de presentació amb la qual s'avaluen els individus i amb el qual el jo públic que els escriu queda en evidència. Aquest és un fet que té moltes conseqüències perquè la vida social va lligada a una avaluació permanent que també inclou el domini de la llengua. I és que **una de les característiques més sorprenents de l'espècie humana és que només els humans tenen expectatives sobre com s'han de comportar i sobre com es comportaran els altres**. Aquestes expectatives són compartides i, per tant, formen una part fonamental de la identitat i el seu compliment o incompliment està sotmès a una avaluació permanent que té conseqüències amb un alt sentit emocional. En el cas d'un incompliment poden originar càstig, vergonya i, fins i tot, exclusió. En aquest sentit, les normes serveixen per construir i reforçar la identitat social del grup⁴. Seguint les normes, la gent pot actuar amb un cert automatisme i aquest fet fa que s'economitzi molt en la presa de decisions. Tot això és així perquè les normes són el producte d'una idea compartida sobre quina és la conducta convenient, d'una acceptació individual d'aquesta conducta i de l'acceptació que la conducta no apropiada ha de ser castigada. Podríem dir que 1) les normes formen part del *fons cultural comú* i, per tant, que marquen la pertinença al grup, 2) que, a més, creen una *realitat objectiva independent de la perspectiva individual* de la qual tots els membres del grup suposen, d'una banda, què és veritat i, de l'altra, quin és el comportament adequat i, en conseqüència, 3) conformen una autoregulació del comportament⁵

I tot això es relaciona amb el domini de la llengua. Aprendre ortografia, ho repeteixo, és difícil. Però quan escrivim ens hi juguem els "quartos", si se'm permet una expressió tan bàrbara.

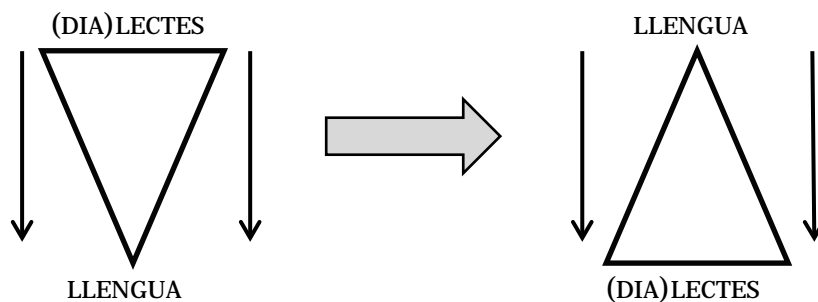
⁴ Boyd, Robert i Peter J. Richerson, 2000, "Norms and the Bounded Rationality", a Gigerenzer i Selten, 2000, ps. 281-296. Reproduït a Boyd i Richerson, 2005, ps. 83-97. Boyd, Robert i Peter J. Richerson, 2003, "Shared norms can lead to the evolution of ethnic markers", *Current Anthropology*, 44, ps. 122-130. Reproduït a Boyd i Richerson, 2005, ps. 118-131.

Boyd, Robert, Peter J. Richerson i Joseph Henrich, 2001, "Why People Punish Defectors: Weak Conformist Transmission can stabilize Costly Enforcement of Norms in cooperative Dilemmas", *Journal of Theoretical Biology*, 208, ps. 79-89. Reproduït a Boyd i Richerson, 2005, ps. 189-203.

⁵ Michael Tomasello, *A Natural History of Human Thinking*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2014, p.85-90.

4. L'equivocitat, quan posa en relació *una llengua escrita* amb *una pluralitat de realitzacions orals*, ens explica, de quina manera es produeix la **construcció d'una representació única d'un conjunt de variacions que volem que es percebin com una sola cosa**. Són les normes compartides (en aquest cas les normes ortogràfiques) les que ho fan possible. Quina transcendència hem de donar a l'afirmació que són les normes, les ortogràfiques i les altres, les que creen la idea de LA LLENGUA?

Una norma és una afirmació sobre com ha de ser una cosa i no pas sobre com és. Les normes, en aquest sentit, són sempre prescriptives i es diferencien, clarament, d'una descripció. La seva "futuribilitat" les fa una eina fonamental per a la planificació: de fet, creen l'objecte. **Parlem com parlem però escrivim com s'ha decidit que s'ha d'escriure**. Per això he dit que les normes serveixen per construir la llengua i que sempre s'associen a "valors" que reforcen la construcció i la institucionalització d'una referència. Per tant, el producte de les normes s'associa a conceptes com "bo", "dolent", "millor", "preferible", etc. D'aquesta manera les normes "prescriuen un model" i sempre originen un sistema jerarquitzat en el qual esdevé fonamental l'*hegemonia* del prototip promogut com a llengua que, així, esdevé referencial. En aquest procés cal que es produeixin una reïficació i una naturalització de l'artefacte que serveixen per capgirar la història. D'una història que ha anat de la variació a l'homogeneïtat es passa a una explicació que pretesament hauria anat d'una homogeneïtat inicial perfecta a una variació valorada negativament⁶:

Dir que la llengua s'explica per les normes i que aquestes s'associen a valors equival a dir que darrere de les normes hi ha sempre una finalitat perseguida: una proposta de futur. Aquesta proposta de futur és, precisament, la construcció, la imposició i el manteniment de la llengua a partir d'un dialecte construït que en el començament va coincidir amb la llengua escrita i després, i amb una eficàcia extraordinària, amb la llengua impresa. Tinc la impressió que quan intentem explicar les "llengües", és a dir, quan fem ciència lingüística, estem parlant d'uns objectes amb la finalitat de crear-los, imposar-los i mantenir-los. Des d'aquest punt de vista, hem de reconèixer que el caràcter no necessari d'unes normes concretes (que sempre són

⁶ Francesc Feliu, Joan Ferrer i Josep M. Nadal, «El concente de català antic», en premsa.

canviabiles) pot explicar les eternes *querelles* ortogràfiques relacionades amb els intents de modificar el mapa de les llengües. Només un exemple. La pretensió de fer que *danès, noruec i suec* siguin llengües diferents ha comportat que textos orals molt semblants avui s'hagin passat a escriure de tres maneres diferents. Per això, i a l'inrevés que a la Xina, aquests tres països s'entenen oralment i, en canvi, no s'entenen tan bé per escrit. I aquest fet ha reforçat la idea que realment hi ha tres llengües diferents. I podria haver posat l'exemple del serbo-croata que, avui, no només es fragmenta en tres llengües escrites diferents sinó que cadascuna tendeix a utilitzar un alfabet diferent (serbi-ciríl·lic, croata-llatí i bosni-àrab).

No hi ha cap innocència, certament, darrere les baralles ortogràfiques. Ja sé que avui les normes tenen poc valor a la borsa intel·lectual. En nom d'una llibertat fictícia o, fins i tot, en nom d'una pretesa simplificació en l'aprenentatge i en l'ús de la llengua s'ha menyspreat l'ortografia, és a dir, *aquelles normes lingüístiques* que lliguen la llengua escrita i els dialectes orals. I de vegades fins i tot s'ha intentat racionalitzar teòricament aquest menyspreu. Però les normes són més importants del que pensem: són allò que articula una estructura cognitiva –una determinada representació de la realitat oral i no una altra– que fa que les llengües que veiem acabin essent les que són i no unes altres i que, com a conseqüència, cada grup d'individus que les parlen s'apropriï del món d'una manera força semblant. En aquest sentit, les normes esdevenen una peça fonamental en el procés d'autocategorització que ha permès de definir-nos com un nosaltres. Per això alguns consideren que la *conformitat* derivada de les normes és l'element fonamental de la identitat⁷.

Aquest paper de les normes es justifica per tres fets.

i) En primer lloc, perquè és a través de la regulació de l'equivocitat que una parcel·la del *continuum* lingüístic, caracteritzat per la variació i, doncs, mancat d'homogeneïtat i de percepció unitària, pot projectar-se en una única llengua escrita que és la de tots sense coincidir amb la de ningú. Aquesta, la llengua escrita, és convertida en una mena d'objecte –pateix en definitiva un clar procés de reïficació– que immediatament tendeix a representar d'una manera unitària i exclusiva la realitat plural de l'oralitat que, d'aquesta manera, es fa invisible. Aquesta reïficació s'ha de relacionar, encara que avui no podré parlar-ne, amb tota l'enginyeria lingüística representada per gramàtiques i diccionaris. És el procés de *gramatització*⁸. I crec que el model llatí en què s'ha basat des del Renaixement tot aquest treball lingüístic ha estat fonamental perquè en aquesta època el llatí era una llengua fonamentalment escrita que no tenia dialectes orals. El que avui en diem una *llengua morta*. La variació, per tant, no podia ser contemplada en les gramàtiques del llatí i aquestes, quan van esdevenir el model de totes les

---

⁷ Joe Henrich i Stephen Boyd, «The evolution of conformist transmission and the emergence of between-group differences», *Evolution and Human Behavior*, Vol. 19, 1998, p. 215-216.

⁸ Silvain Auroux, *La révolution technologique de la grammatisation*, Liège, Mardaga, 1994.

gramàtiques de les llengües vives, van afavorir l'ocultació de la variació. Com ha dit Jon Orman⁹, les gramàtiques i els diccionaris propaguen una il·lusió metalingüística: la llengua.

ii). En segon lloc, perquè les normes lingüístiques, en tant que normes socials, tenen un paper integrador d'una força enorme. No és pas casual que una *comunitat lingüística* s'hagi definit com aquella parcel·la de la societat que s'ha adherit, de vegades problemàticament, a les mateixes normes lingüístiques. Una comunitat implica un "saber com relacionar-se" amb els altres membres perquè tots compartim unes mateixes pautes de comportament, com ja van indicar Berger i Luckman el 1966.¹⁰ Aquestes pautes produïdes per les normes constitueixen un element fonamental de la *identitat social* amb què, com a mínim fins fa ben poc, hem regulat la vida del grup. Alguns psicòlegs les considerarien la maquinària fonamental de l'ajustament social a través del qual cada jo s'integra en un nosaltres caracteritzat pel conformisme.

iii). En tercer lloc, perquè, un cop establerta una clara divisió entre LA LLENGUA, que és un objecte de segon ordre, i LA REALITAT LINGÜÍSTICA LECTAL, que és un objecte de primer ordre, aquella juga un paper hegemònic (no hem d'oblidar que el domini de la llengua correcta serveix per a la discriminació social¹¹), que fa que comencin a operar diverses formes de censura (i l'autocensura no és de les menys importants) que condueixen a l'apropiació d'aquella.

És probable que aquest potencial de les normes expliqui per què són tan difícils de canviar. Els exemples són nombrosos. França, Alemanya, o el PALOP (*Països Africanos de Língua Oficial Portuguesa*) havien planificat que l'any 2000 haurien reformat substancialment les seves ortografies. I tots recordem aquell discurs *Botella al mar para el Dios de las palabras* que García Márquez va pronunciar en el *Congreso Internacional de la lengua* celebrat el 1997 a la ciutat mexicana de Zacatecas per proposar *simplificar la gramática antes que la gramática termine por simplificarnos a nosotros*. Totes les propostes, passat de llarg l'any 2000, han fracassat. I sempre per la resistència d'uns usuaris que, després d'haver-les après, no estan disposats a canviar les normes.

5.- Si sembla que una necessitat adaptativa ens duu a reduir la diversitat lectal, hem de preguntar-nos quina ha de ser l'escala del mapa, és a dir, quin és límit de la reducció?

Presento un petit text de Dante. El gran autor florentí ens hi explica que "en cada gènere de coses" n'hi ha d'haver una de referencial. Avui en podríem dir, un prototip. Anem al text: ... *en cada gènere de coses n'hi ha d'haver una amb què comparem i mesurem totes les altres del*

---

⁹ Jon Orman, "Linguistic diversity and language loss; a view from integrational linguistics", *Language Sciences*, Vol. 40, novembre 2013, ps. 1-11.

¹⁰ Peter L. Berger i Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality*, Garden City NY, Anchor Books, 1966. Hi ha una traducció al català publicada el 1988 a Barcelona per l'Editorial Herder

¹¹ Josep Murgades, *Llengua i discriminació*, Barcelona, 1996.

seu mateix gènere i a partir de la qual trobem el punt de referència per a la resta: tots els nombres, per exemple, són numerats a partir de l'u, i són considerats majors o menors segons que se n'allunyin o s'hi apropin...¹². Aquest text sempre m'ha fet pensar en una altra característica específicament humana, una més de les que han convertit el *sapiens modern* en una espècie única: es tracta de la capacitat, i jo afegiria de la necessitat, d'establir generalitzacions a partir de dades particulars.¹³ De fet, aquest procés de categorització és el que ens permet de transformar un llistat il·limitat d'objectes totalment inabastable en un llistat limitat de conceptes, als quals podem posar un nom comú: *cadira* en representació dels milers d'objectes que, essent cadascun diferent, considerem idèntics. Si no poguéssim fer-ho, seríem com aquells cartògrafs d'aquell conte tan fantàstic de Borges (5):

*En aquel imperio, el Arte de la Cartografía logró tal perfección que el Mapa de una sola Provincia ocupaba toda una Ciudad, y el Mapa del Imperio, toda una Provincia. Con el tiempo, estos Mapas Desmesurados no satisficieron y los Colegios de Cartógrafos levantaron un Mapa del Imperio que tenía el tamaño del Imperio y coincidía puntualmente con él. Menos Adictas al Estudio de la Cartografía, las Generaciones Siguietes entendieron que este dilatado Mapa era inútil y no sin Impiedad lo entregaron a las Inclemencias del Sol y de los Inviernos. En los Desiertos del Oeste perduran despedazadas Ruinas del Mapa, habitadas por Animales y por Mendigos; en todo el País no hay otra reliquia de las Disciplinas Geográficas. (Suárez Miranda: Viajes de Varones Prudentes, libro cuarto, cap. XIV, Lérída, 1658).*¹⁴

Però, preguntem-nos si passa el mateix amb la realitat lingüística. Algun lingüista ho ha insinuat intel·ligentment (6):

*El lingüista és un cartògraf; la llengua que estudia és el territori que mapeja. I així com l'únic mapa realment exacte hauria de tenir una escala 1: 1 i cobrir tot el territori que representa, l'única gramàtica completa d'una llengua hauria de ser coextensiva amb la mateixa llengua. Això fa de la gramàtica un afer frustrant....*¹⁵

La gramàtica, si pensem únicament en els lectures amb què parlem, és un afer frustrant; però no ho és tant, si intentem de fer la gramàtica de l'artefacte que els representa tots. Això vol dir que la realitat lingüística més immediata, enormement variada, ha de reduir-se cognitivament a una realitat de llengües més abastable. Com si haguéssim de renunciar a un mapa d'escala 1:1 per passar a una escala gràficament més gran i, doncs, més racional.

Si avui mirem com estan repartides les llengües del món, ens trobarem amb un mapa que ens mostra Àfrica, el Pacífic i el sud d'Àsia com les zones amb més llengües. En contrast, Europa se'ns presenta com un cas excepcional amb només el 3% de les llengües del món,

---

¹² P.105.

¹³ Csibra, G., «Natural Pedagogy», 2011, *Naturalistic Approaches to culture?*, ps. 9-19. Csibra, G. i Gergerly, G., 2009, "Natural Pedagogy", *Trends in Cognitive Sciences*, 8 (4), ps. 148-153. Csibra, G. i Gergerly, G., 2011, "Natural Pedagogy as evolutionary adaptation", *Philosophical Transaction of the Royal Society*, B, 366, 1142-1157.

¹⁴ Jorge Luis Borges, «Del Rigor de la Ciencia», dins *Historia universal de la infamia*, Buenos Aires, Emecé, 1954, pàgs. 131-132.

¹⁵ Jean-Jacques Lecercle, *The violence of language*, Londres-Nova York, Routledge, 1990, p. 18. Juan Carlos Moreno Cabrera té una visió radicalment diferent de la meua: *Lenguas amenazadas por los lingüistas*, conferència pronunciada a Barcelona, IEC, any 2008.

malgrat tenir una població no massa allunyada pel que fa a la magnitud de la d'Àfrica, que el 30% de les llengües del món.

Com podem explicar aquestes diferències? Al llarg d'aquesta reflexió he afirmat que, en condicions naturals, i insisteixo en el fet que ara estic parlant de condicions naturals, la llengua és només una *abstracció* i, per tant, que no hi pot haver una gramàtica de la llengua. De cadascun dels lectes, sí; però no de la llengua. És el que lamentava Jean-Jacques Lecercle, aquell lingüista que deia que la gramàtica és un afer frustrant. Saussure ja ho havia dit, encara que pocs se n'hagin adonat: *Una de dues: o bé definim un dialecte per la totalitat de les seves característiques, i aleshores ens hem de fixar en un punt del mapa i limitar-nos a parlar d'una sola localitat, perquè si ens n'allunyem ja no trobarem exactament les mateixes particularitats; o bé definim el dialecte per un de sol dels seus trets característics; aleshores, és clar, obtenim una superfície, la que recobreix l'àrea de propagació del fet en qüestió, però gairebé no cal dir que es tracta d'un procediment artificial, i que els límits així dibuixats no corresponen a cap realitat dialectal*¹⁶. I també hi ha insistit Sylvain Auroux¹⁷: «és poc probable que existeixi una cosa com la llengua, que s'hauria constituït espontàniament, sota la forma d'un objecte gairebé natural». Per tant, en un context natural els parlants, a causa del procés de convergència que produeix la interacció, es fan una idea de la llengua i per tant, en la percepció, aquesta existeix, encara que només com una abstracció. I en aquestes circumstàncies ningú no fa servir la llengua, com tampoc ningú no s'asseu en el concepte *cadira*. I això és així arreu. Però tot canvia en una situació planificada i, doncs, no natural. I també insisteixo en el fet que ara parlo de condicions no naturals. En aquesta situació, a més dels lectes orals hi ha la llengua, que és un artefacte construït utilitzable com un sistema de comunicació de veritat, encara que inicialment només sigui en l'escriptura. En aquest darrer cas és ben lícit que ens preguntem si aquest concepte de *llengua* té validesa universal. Jo crec que no perquè en aquest context *llengua* és un concepte secundari, de segon ordre, que només és aplicable en aquelles situacions en què s'ha canviat l'escala de la representació a través de *la construcció de l'artefacte llengua (escrita)*. I, en aquest cas, *llengua* és un concepte fonamentalment occidental que no pot aplicar-se d'una manera generalitzada a una part d'Àfrica, on encara no s'han produït les condicions sociolingüístiques i cognitives que el justifiquen¹⁸. Fer-ho, ha dut a un mapa de les llengües d'Àfrica d'una escala molt petita, poc allunyada de l'1:1, i per això hi ha tanta diversitat aparent. “Llengua”, doncs, és un concepte de segon ordre que no pot aplicar-se a qualsevol territori. Jon Orman, que s'interessa per un concepte de llengua totalment oposat al

---

¹⁶ Saussure, Ferdinand de, *Curs de lingüística general*, Barcelona, Edicions 62 / Diputació de Barcelona, 1990, p. 262.

¹⁷ Auroux, Sylvain, *La raison, le langage et les normes*, París: Presses Universitaires de la France, 1998, p. 260.

¹⁸ López García, Angel *Pluricentrismo, Hibridación y Porosidad en la lengua española*, Madrid-Frankfurt: Iberoamericana Vervuert, 2010; Makoni, Sinfree, Geneva Smitherman, Arnetha F. Ball, Arthur K. Spears, eds., *Black linguistic. Language, Society, and Politics in Africa and the Americas*, London-New York: Routledge, 2003;

meu, ho explica així: «la llengua és en bona part essencialment i irremeiablement diversa i qualsevol altra noció de diversitat o de diferència només pot ser el producte de pàctiques reflexives metalingüístiques i no pas d'una constatació empírica i objectiva de l'estat actual de les coses» i, per això, «en el debat sobre la diversitat lingüística i la mort de llengües una bona part de les afirmacions polítiques i morals fetes des dels dos bàndols oposats tendeix a reforçar-se a partir d'assumpcions ontològiques i epistemològiques que deriven del “mite de la llengua”»

19

6.- Fixem-nos que estic proposant que allò que popularment solem anomenar “llengua” sigui separat en dos objectes d'un ordre clarament diferenciat: en un costat, els *idiolectes* o *idiomes naturals*, que és allò que podem descriure lingüísticament, allò que canvia, allò que es transmet de pares a fills i, en un altre costat, les *llengües*, que són objectes construïts. Els *idiolectes* són objectes de primer ordre, naturals, i pertanyen a l'àmbit individual; les *llengües*, en canvi, són objectes de segon ordre, artefactes, i pertanyen a l'àmbit col·lectiu.

Quan no s'ha passat d'un estadi natural en què només hi ha lectes, “la llengua” només pot ser una mera abstracció, derivada del «sentiment que un conjunt d'idiolectes tenen un cert aire de família». En canvi quan s'ha arribat a un estadi en què operen els artefactes lingüístics, és a dir, quan hi ha llengua escrita, “la llengua” és una construcció a la qual s'ha arribat a través de les gramàtiques i dels diccionaris i s'ha manifestat inicialment en l'àmbit de l'escriptura. Però tot dos nivells, el dels lectes i el de la llengua, són reals, encara que siguin d'un ordre diferent.

Per això voldria fer una darrera observació. Hi ha molts aspectes de l'escriptura que hauríem d'estudiar²⁰. Aquí em limitaré a insistir en la reïficació de la llengua produïda per l'escriptura, en la seva representació amb una escala gran i, sobretot, en les conseqüències de l'aparició de la impremta moderna en el segle XV europeu. Oralitat i escriptura es diferencien per molts aspectes. En destaco només un: un text oral l'anem sentint i perdent tros a tros (podríem dir que ens entra peça a peça per una orella i en va sortint, també peça a peça, per l'altra i, a la fi, acaba perdent-se) i, en canvi, un text escrit el podem mirar i remirar globalment tantes vegades com vulguem. Aquest fet ens situa de ple en la posició del lector. La lectura, efectivament, és l'activitat amb la qual ens fem nostre un text escrit que només té sentit per aquesta possibilitat. El lector és, així, una peça clau en el procés de percepció de la llengua perquè és ell qui es posa davant de la llengua-objecte (convertida, gairebé, en una cosa) i,

---

Makoni, Sifree i Alastair Pennycook, *Disinventing and Reconstituting Languages*, Clevedon-Buffalo-Toronto: Multilingual Matters Ltd., 2006.

¹⁹ Jon Orman, «Linguistic diversity and language loss: a view from integrational linguistics», *Language Sciences*, 40, 2013, ps. 1-11. La citació és de la p. 2.

²⁰ Vegeu especialment Jack Goody, *The Domestication of the Savage Mind*, Cambridge, 1977 i *The Logic of Writing and the Organization of Society*, Cambridge, 1986.

consegüentment, és en el lector on més clarament impacta el constructe i el convenciment que hi ha una llengua.

Però des de quan hi ha, com una cosa habitual i numèricament significativa, lectors? Amb tota seguretat des de la impremta²¹. I els lectors, com han llegit? La major part de les històries de la lectura (occidental)²² fan referència al fet que la lectura es feia, fins ben entrat el segle VII, en veu alta i que, quan no era així, el lector, produïa estranyesa als que el veien llegir sense moure els llavis. Això ens ho va explicar Sant Agustí en un passatge de les *Confessions* (VI.3.). A partir del segle VII va començar a introduir-se la lectura silenciosa que no es va convertir en la manera habitual de llegir fins força més tard. El pas de la lectura en veu alta a la lectura silenciosa va ser un fet important. Per posar només un exemple, és la lectura silenciosa allò que fa inevitable l'escriptura discontinua, és a dir, la separació de les paraules²³. Però allò que m'interessa destacar és un altre fet. La lectura en veu alta i la lectura silenciosa han condicionat dues menes d'ortografia: aquella, una ortografia que ajuda el lector a pronunciar en veu alta un text, i aquesta, una ortografia que ajuda el lector a **mirar i reconèixer** el text, una mica com si *escanegèssim* una imatge. La diferència és fonamental: es tracta d'ortografies amb graus molt diferents d'artificialitat²⁴. Això explica que, a mesura que s'ha anat generalitzant l'alfabetització, la llengua escrita s'hagi allunyat de la llengua parlada i l'ortografia s'hagi anat dotant d'uns elements innecessaris i estrictament visuals sense els quals un text, massa pròxim a l'oralitat, avui és molt difícil de llegir, sobretot en una lectura silenciosa.

7.- La impremta, per tant, ha jugat un paper fonamental en el procés de construcció de les llengües. Deixeu-me citar, a tall d'homenatge, Joan Fuster: “*De les Trobes, únicament ens n’ha arribat un exemplar... Avui, gairebé cinc-cents anys després, es converteix en un símbol. Significa un principi: el principi d’una història complexa, a estones dramàtica, sempre difícil, en la qual cada dia es posava –i es posa– en joc el futur de l’idioma. No hi ha idioma sense llibres. Una llengua desterrada o marginada del paper imprès està condemnada a l’extinció. Aquesta mena de “lleï sociològica” quedà autoestatüida l’endemà mateix que Gutenberg feia funcionar la seva màquina*”²⁵.

Però la impremta és un negoci típicament capitalista. Benedict Anderson hi va insistir²⁶. Unes dades anecdòtiques però significatives: de la Bíblia de 1454, Gutenberg n’havia editat 200 exemplars; cap al 1500 s’havien imprès uns 20 milions d’exemplars de diferents títols i en el

²¹ Giovanni Sartori, *Homo videns*, ..., pàg. 29.

²² Vegeu Guglielmo Cavallo i Roger Chartier, *Storia della lettura*, Roma-Bari, 1995 i Alberto Manguel, *A History of Reading*, Toronto, 1996; he llegit la versió italiana: *Una storia della lettura*, Milano, 1997.

²³ Paul Saenger, *Space between Words. The origins of Silent Reading*. Stanford, Califòrnia, 1997.

²⁴ Bernard Cerquiglini, *Le Roman de l’orthographe. Au paradis des mots, avant la faute. 1150-1694*, Hatier, 1996.

²⁵ Joan Fuster, «L’aventura del llibre català», dins *500 anys del primer llibre imprès en català. 1474-1974*, Barcelona, Nadal de 1972, p. 7-8:

segle XVI es van imprimir entre 150 i 200 milions d'exemplars!²⁷ No ho podem dubtar: la impremta va ser, ja des dels inicis, un gran negoci capitalista.

Anne-Marie Thièsse s'ha referit a aquestes idees d'Anderson: «[...] la impremta, que és una de les formes més antigues de producció capitalista, s'ha vist obligada a buscar constantment nous mercats. Un cop saturat el mercat dels erudits llatinitzants, va haver de conquerir el nou mercat molt més ampli dels monolingües, que, a més, es veia afavorit per l'impacte de la Reforma. El Protestantisme i el capitalisme d'impremta haurien creat d'aquesta manera nous lectors, especialment entre la burgesia i les dones, que molt poques vegades coneixien la llengua llatina. El desenvolupament de llengües vernacles escrites a través de la impremta hauria tingut conseqüències importants en el naixement de la consciència nacional. En primer lloc, a causa de la formació d'un mitjà d'expressió comú, que era independent tant del llatí com dels dialectes orals i que **permetia que els seus usuaris fossin conscients que la comunitat lingüística estava formada per un nombre elevat de membres.** En segon lloc, la impremta donava a la llengua una nova estabilitat que, a la llarga, permetia de pensar-la com una realitat molt antiga –fet que és una idea cabdal per a la concepció de la nació- i que, al mateix temps, afavoria la construcció de gramàtiques i de diccionaris»²⁸.

I tota aquesta darrera reflexió, què té a veure amb la llengua i la normativa? Analitzem el següent text (18):

“Des de fa temps la lingüística externa ha observat que l'acció dels grups humans que mantenen una parla la sotmeten a dues tendències oposades.

Una primera tendència és la diferenciació dialectal provocada per la dispersió, l'aïllament, l'autarquia dels grups regionals locals; es tracta de “la llengua abandonada a si mateixa” de què parlava Saussure, mancada d'institucions polítiques i culturals, que es va subdividint en fragments entre els quals cada cop es redueix més la intercomprensió ... L'altra tendència, no espontània, tendeix a la unificació sota la pressió de les necessitats socials ...”²⁹.

El resultat d'aquestes dues tendències, l'una fragmentadora i espontània i l'altra unificadora i planificada, és, inevitablement, la desigualtat de les llengües. D'una manera telegràfica: només el 5'23% de les llengües del món (unes 320) tenen més d'un milió de parlants, i, en canvi, el 97'77 % (unes 5.700) en tenen menys; o, encara més punyent: gairebé 5.000 llengües, un 81%, tenen menys de cent mil parlants! En aquest joc de xifres, que sempre són relatives, diuen que el català ocupa el lloc 91 pel que fa a la magnitud. Que consti: el lloc 91 començant per amunt, per les més grans! És igual. Diguem que és entre les dues-centes llengües més parlades del món. Aquest no és un fet irrellevant: com deia Anne Marie Thièsse la unificació de la llengua escrita permet **que els seus usuaris [siguin] conscients que la**

²⁶ A Anderson, Benedict, *Imagined Communities*, Londres: Verso, 1983.

²⁷ Marshall T. Poe, *A History of Communications. Media and Society from the Evolution of Speech to the Internet*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011, pàg. 111.

²⁸ Anne Marie Thièsse, *La création des identités nationales. Europe XVIIIe – Xxe siècle*, Paris, Seuil, 2001, p.69.

²⁹ Roland Breton, *La géographie des langues face à son facteur central: l'État*, dins Annette Boudreau, Lise Dubois, Jacques Maurais i Grant McConnel, *L'écologie des langues. Ecology of languages. Mélanges William Mckey*, Paris-Budapest-Torino, l'Harmattan, 2002, pàgs.237-255. La citació és de les pàgs. 245-6.

comunitat lingüística [està] formada per un nombre elevat de membres. La consciència de la magnitud, en tot cas, la consciència d'una magnitud suficient, ha estat un element fonamental en la construcció de les identitats modernes. Anderson ja havia destacat fins a quin punt la idea de ser molts, és a dir, la magnitud, és important quan va parlar de la tomba d'un soldat desconegut, és a dir, la tomba de tots; una mica com els Sants Innocents de l'Església Catòlica! Aquesta llengua nostra té prou usuaris per ser llengua de la televisió o del cinema i pot ser llengua de les noves tecnologies o de l'ensenyament. I tot això és molt. En tot cas és molt més del que poden somniar els parlants de com a mínim el 95% de les llengües del món. I hem arribat a aquesta situació de privilegi després de 500 anys, diguem que des de les *Trobes*, d'anar construint una llengua d'una escala suficient.

Però per sota de les llengües, de totes esclar!, sempre han perviscut aquelles dues forces antagoniques de què he parlat abans: l'una, la fragmentadora, més lligada a l'oralitat, que és espontània, i l'altra, la unificadora, més lligada a l'escriptura, que requereix una planificació. No hi ha cap raó ontològica que ens obligui a seguir una força o l'altra. Les llengües són contingents. Una llengua, tota la meua reflexió s'ha basat en això, és una construcció social i, en conseqüència, podem deixar que predomini la tendència a *l'aïllament, l'autarquia dels grups regionals locals; [...]* “*la llengua abandonada a si mateixa*” [...], *mancada d'institucions polítiques i culturals, que es va subdividint en fragments entre els quals cada cop es redueix més la intercomprensió* o, contràriament, podem afavorir *l'altra tendència, no espontània, [que] tendeix a la unificació sota la pressió de les necessitats socials.*

Podem fer el que vulguem. Però hem de ser conscients de les conseqüències de la tria. La construcció i el manteniment d'una llengua no segueix una tendència espontània sinó que és fruit de la planificació. Els avantatges d'escala són determinants perquè en aquest segle que fa poc que hem començat, per sota d'uns mínims, la supervivència és improbable. Per això cal mantenir la magnitud. I la magnitud, com a mínim és el que jo he anat defensant avui, pot derivar de l'escriptura. Però també hauríem de saber, tots, que l'augment de la magnitud sempre implica un augment de l'heterogeneïtat. Si volem una única escriptura que abraçi molta diversitat lectal, i aquesta és la condició necessària si volem construir una llengua gran, l'equilibri entre unitat i diversitat es fa més difícil. I aquest és el gran repte que hauria d'aplegar tots els lingüistes de València, i els de Catalunya i els de les Illes. Aquesta actitud [significaria] *un principi: el principi d'una història complexa, a estones dramàtica, sempre difícil, en la qual cada dia es [posarà] en joc el futur de l'idioma.* I, és clar, jo hi afegeixo, el futur de la comunitat. Poca broma.